

NASTANEK GEOGRAFSKEGA UČBENIKA

Jurij Senegačnik

UDK: 371.67:91

COBISS: 1.04

IZVLEČEK

Nastanek geografskega učbenika

Članek se najprej ukvarja z vprašanjem, na katero strokovno literaturo se lahko opremo pri ustvarjanju geografskega učbenika. Na svetu verjetno ne obstaja literatura, ki bi ta problem osvetlila z vseh možnih vidikov. Pri nastajanju geografskega učbenika lahko ločimo dve fazi. Podana je primerjava med nastajanjem celovečernega filma in učbenika, pri čemer avtorjem učbenikov pripada vloga scenaristov, vlogo režiserjev pa opravljajo uredniki.

KLJUČNE BESEDE

didaktika geografije, didaktika, učbeniki

ABSTRACT

Preparing a geography textbook

The paper first discusses the question of expert literature which should be used in preparing a geography textbook. Probably, no literature exists at all, which could illuminate this problem from all possible aspects. Two stages can be discerned in the process of preparing a geography textbook. A comparison is made between the making of a movie and the writing of a textbook; textbook authors have the role of screenplay writers, and editors that of directors.

KEY WORDS

geography didactics, didactics, textbooks

AVTOR

Jurij Senegačnik

Naziv: prof. geografije in dipl. etnolog

Naslov: Modrijan založba, d. o. o., Mestni trg 24, 1000 Ljubljana, Slovenija

Telefon: +386 (0)1 251 94 62

E-pošta: jure@modrijan.si

Na katero strokovno literaturo se lahko opremo pri ustvarjanju geografskega učbenika?

Vsakdo med nami ve, kaj je geografski učbenik. Konec koncev je vsak slovenski državljani šel skozi osnovno šolo, kjer se je z njim srečal. Veliko bolj zapleteno pa je vprašanje, kakšen naj bo ustrezen geografski učbenik. Če primerjamo podobo slovenskih geografskih učbenikov pred desetimi leti in danes, lahko ugotovimo bistvene razlike. Nekaj podobnega bi verjetno lahko trdili tudi za učbenike v številnih drugih evropskih državah. Zdi pa se, da so spremembe v učbenikih (vsaj po zunanjem izgledu) najbolj opazne prav v nekaterih postsocialističnih državah Srednje Evrope in v pribaltskih državah, ki si utirajo pot v Evropsko unijo.

Že bežen pogled na učbenike različnih evropskih držav nam razkrije velike razlike med učbeniki na vzhodu in na zahodu celine, vmes pa imamo celo paleto različnih pristopov oz. oblik, ki jih uporabljajo v Srednji Evropi, skandinavskih državah in na evropskem jugu. Če si vse to ogledamo podrobneje, nam postane jasno, da današnji geografski učbeniki ne nastajajo po enotnih obrazcih oziroma pravih, ki bi bila kakorkoli zavezujoča. Pri tem se nam takoj zastavi vprašanje, ali v Evropi oziroma na svetu obstaja kakšna knjiga, priročnik ali vsaj obsežnejši strokovni članek, ki bi z vseh možnih vidikov osvetlil zelo kompleksno in zapleteno vprašanje, kako narediti dober geografski učbenik. Kar takoj moramo povedati, da takšna knjiga oziroma priročnik žal ne obstaja v domači, zelo verjetno pa tudi ne v tuji literaturi.

Seveda pa se po drugi strani z določenimi elementi priprave geografskega učbenika ukvarja kar nekaj strokovnih knjig in člankov, ne samo v tujini. Spisek te literature v primerjavi z drugimi temami didaktike in metodike geografije ni ravno dolg, pa vendar lahko iz njega izluščimo tudi zelo zanimive in uporabne napotke. Nekaj omembe vrednih tvorstnih del imamo tudi v slovensčini (M. Zgonik, N. Cigler, S. Popit). Žal tudi ti pogledi še zdaleč niso enotni. Prav tako imamo na voljo literaturo, ki so jo pisali predvsem splošni didaktiki in pedagogi, ki se ukvarja s problematiko učbenikov na splošno. Iz nje pa seveda lahko potegnemo veli-

ko uporabnih misli tudi za ustvarjanje geografskih učbenikov.

Med tovrstno literaturo iz nam bližnjega jezikovnega in miselnega okolja velja izpostaviti deli dveh hrvaških avtorjev, in sicer Didaktično oblikovanje učbenikov in priročnikov (V. Poljak) in Konceptcija sodobnega učbenika (J. Malić). Obe deli sta močno vplivali predvsem na teoretične pristope k pisanju učbenikov pri številnih predmetih v šolskih programih na območju nekdanje Jugoslavije. Iz novejšega časa velja izpostaviti zelo zanimivo delo slovenskega pedagoga B. Jurmana Kako narediti dober učbenik na podlagi antropološke vzgoje. Na koncu pa pride mo do za geografe najpomembnejšega dela s tega področja, to je magistrske naloge S. Popit z naslovom Učbenik kot pogoj učinkovitega pouka geografije. Avtorica je v njem združila različne postavke predvsem iz literature priznanih didaktikov in pedagogov in jih aplicirala na temo geografskega učbenika.

Pri vseh v prejšnjih odstavkih navedeni literaturi pa je treba poudariti naslednje. Avtorji so izhajali predvsem iz teoretičnih postavk pedagogike, obče didaktike, psihologije in tudi specialne didaktike. Iz njihovih del se da izluščiti nekatera pravila oz. »recepte«, kako naj bi izgledal učbenik. Pomanjkljivost teh del pa je v tem, da se nihče ni posebej ukvarjal z vprašanji razlike med teorijo in prakso, oziroma z vprašanji, kako je sploh mogoče vse te »recepte« uspešno udejanjiti tudi v praksi. Po teoretičnih postavkah naj bi učbeniki poleg osnovnega besedila vsebovali številne, predvsem didaktične in metodne elemente, ki se na nivoju teorije sicer lahko izkažejo kot odlična zamisel, njihova realizacija v praksi pa je pogosto neustrezna.

»Napisati« učbenik še zdaleč ni isto kot »narediti« učbenik. Razen urednikov na založbah se v vsej strokovni srenji večinoma ne zavedajo, da je »napisati« učbenik eno, »narediti« učbenik pa nekaj bistveno več. Nastanek nekega (geografskega) učbenika namreč lahko v grobem razdelimo v dve fazi. Prva zajema obdobje od začetka dela na učbeniku do trenutka, ko avtorji založbi oddajo svoj vsebinsko zaključen rokopis in spisek ilustrativnega

in kartografskega gradiva. Ta faza traja različno dolgo, lahko le nekaj mesecev, pri številnih učbeniških projektih pa se stvari že tu zapletejo do tolikšne mere, da lahko traja leta, ali pa se konča celo z opustitvijo projekta. Velika večina strokovne srenje misli, da je ta faza za res uspešen učbenik alfa in omega vsega in da je delo z njo tako rekoč opravljeno. V resnici je stvar precej drugačna. Učbenik se res »naredi« šele v drugi fazi, ki nastopi za tem. Zato izkušeni uredniki pogosto rečejo, da se »pravo« delo na učbeniku začne šele tedaj, ko je besedilo že napisano, vendar mora iti še v redakcijsko obdelavo, recenzijo, lektoriranje itd. Tudi ob predpostavki, da se prva faza izteče brez zapletov, v tako rekoč rekordnem času (nekaj mesecev), bo druga faza, v kateri se mora učbenik res »narediti«, to je pripraviti do oddaje v tiskarno, lahko terjala vsaj toliko časa.

Ta druga faza pogosto v marsičem zahteva celo več strokovnega znanja in dela, obenem pa tudi veliko strokovnosti in izkušenj z drugih področij. Vanjo je poleg avtorjev, urednikov in recenzentov vpleten širši krog strokovnjakov, brez katerih se lahko še tako dobro besedilo »izgubi« v povsem povprečni končni podobi učbenika. Celotni mnogi avtorji mislijo, da so redakcijsko delo urednikov, lektorska in stilistična obdelava besedila, zbiranje in izbor fotografij, izdelava kart in risb, oblikovanje, računalniški prelom in različne druge dejavnosti nekaj, kar se naredi nekako »samo po sebi«, brez posebnega znanja, izkušenj in zapletov. V resnici je ravno to delo lahko v marsičem zahtevnejše, možni zapleti pogostejši, število delovnih ur različnih strokovnjakov pa tudi nekajkrat večje od števila ur, porabljenega za pisanje besedila. Če bi sešteli ure vseh »vpletenih« v izdelavo dobrega geografskega učbenika, bi ugotovili, da je delež porabljenih ur pri avtorjih besedila lahko le 10 do 20 % vseh ur, ki so jih na celotnem projektu porabili vsi »vpleteni«. Do teh števil sem prišel na podlagi lastne izkušnje s primerjavo porabljenih ur pri dveh učbenikih, pri katerih sem napisal približno 80 % besedila, obenem pa opravljal tudi vlogo urednika. Pri istih učbenikih sem porabil manj časa za študij literature in pisanje besedila (prva faza),

kot pa za uredniško delo na istem besedilu v drugi fazi. Temu je bilo potrebno prišteti še mesece dela, ki so jih skupaj porabili drugi strokovni sodelavci. Vsekakor pa so lahko ta razmerja pri drugih avtorjih, urednikih, oblikovalcih, kartografih, ilustratorjih ali pri drugačnem didaktičnem oblikovanju učbenikov tudi precej drugačna.

Če druga faza zahteva toliko porabljenih ur, so temu ustrezno lahko tudi stroški zanjo nekajkrat večji od stroškov za avtorske honorarje besedila. Seveda imamo pri tem v mislih privlačen, sodoben in v vseh pogledih kakovosten učbenik. Le če se zadovoljimo zgolj z nekakšnimi v knjižni obliki natisnjenimi skripti, ki pa jih danes v Evropi skoraj ni več mogoče najti, je lahko druga faza bistveno krajša, manj pomembna in tudi ustrezno cenejša. Če lahko za prvo fazo rečemo, da je »conditio sine qua non«, se pravi nekaj povsem nepogrešljivega, brez katere druge faze sploh ni, pa je druga faza ne samo nek »finit«, nadgradnja ali pa »pika na i«, ampak v marsičem najpomembnejši del priprave učbenika. Terja zelo ustvarjalno, dolgotrajno in pogosto mukotrpno delo, iskanje »bližnjic« pa se pri končni kvaliteti učbenika odrazi veliko prej in na prvi pogled očitneje kot morebitne pomanjkljivosti samega osnovnega besedila in dodatnih vsebin. Šele v drugi fazi namreč tudi besedilo dobi svojo dokončno obliko, ki se lahko od prvotno oddanih besedil zelo razlikuje.

Če smo prej omenili, da se pomena te druge faze ne zaveda niti velik del avtorjev, pa to še toliko bolj velja za uporabnike. Učitelji na splošno mislijo, da so za izpeljavo konceptualnih rešitev, grafično oblikovanje učbenika, kakovost kart, ilustracij in fotografij zaslužni (le) avtorji, oziroma o tem sploh ne razmišljajo. V resnici je stvar praviloma precej drugačna.

Nastanek učbenika lahko primerjamo z nastankom celovečernega filma.

Nastanek nekega učbenika lahko primerjamo z nastankom celovečernega filma. Za uspeh filma na tržišču so poleg scenarista zelo pomembni tudi kamera, glavni igralci, posebni učinki in podobno, odločilno vlogo pa ima režiser, ob predpostavki, da za njim stoji producent, ki s finančnimi sredstvi vse to sploh omogoča. Če je

producent pri financiranju filma finančno močno omejen, je za »malo denarja« tudi ustrezno »malo muzike«. Ravno tukaj lahko potegnemo vzporednico z nastajanjem učbenika. Vlogo producenta ima v tem primeru založba, ki je za neki učbenik pripravljena »razvezati mošnjo«. Vlogo režiserja ima urednik učbenika, lahko tudi »nosilni« avtor, ki pa poleg avtorskih nujno opravlja tudi določene druge posle, ki jih običajno opravlja urednik. Včasih meja med opravili in pristojnostmi enega in drugega ni jasno razvidna. Pri različnih učbenikih, avtorjih, urednikih ali založbah se lahko tudi spreminja.

Vlogo »posebnih efektov« iz filma imajo pri učbeniku ilustratorji, kartografi, grafični oblikovalci, delavci na prelomu idr. Avtorji imajo običajno le vlogo scenaristov, seveda pa poznamo tudi drugačne primere. V nobenem primeru pa ta primerjava čisto nič ne zmanjšuje pomena avtorjev, ampak le osvetljuje večinoma pre malo znano vlogo urednikov. To lahko potrdim iz osebnih izkušenj, saj sem pri učbenikih tako avtor kot urednik. Pri tem pa moramo jasno vedeti, da slab režiser ali pa režiser z zelo omejenimi finančnimi sredstvi tudi na podlagi še tako dobrega scenarija lahko naredi tudi podpopvprečen film. Velja pa tudi obratno. Dober režiser bo tudi iz razmeroma povprečnega scenarija z dobro igralsko zasedbo, vrsto posebnih efektov, odlično kame-ro ipd. lahko naredil nadpopvprečno uspešen film.

Primerjava režiserjev z uredniki in avtorjev s scenaristi je zaradi specifik delo upravičena le pri nastajanju učbenikov, kjer mora urednik izhajati iz stroke, za katero ureja učbenik, in to stroko tudi zelo dobro obvladati. Če urednik teh kvalifikacij nima, si mora nujno pomagati z dobrimi »svetovalci« iz same stroke, vendar je takšna pot precej bolj mukotrpna, uspeh pa veliko bolj vprašljiv. Pri nastajanju drugih strokovnih knjig, člankov, zbornikov, revij in ostale strokovne literature je vloga urednikov praviloma bistveno manjša (čeprav ne vedno), včasih celo zreducirana le na vlogo organizatorjev dela, ki se z vsebino knjige (članka) sploh ne ukvarjajo. V nekaterih takšnih primerih je potem avtorjevo besedilo res alfa in omega vsega.

Prav tako je primerjava režiserjev z uredniki in avtorjev s scenaristi seveda umestna le pri

nastajanju učbenikov, za katere se pobuda sproži s strani založbe, in je založba (urednik) tisti, ki mora zbrati avtorsko ekipo (lahko je le en avtor), usklajevati njeno delo in nato učbenik pripeljati do tiska. Takšni učbeniki so v večini. Čisto nekaj drugega pa so učbeniki, v praksi jih je bistveno manj, kjer se nek avtor ali skupina pojavijo na založbi z že napisanim rokopisom in izdelanimi idejami za dokončno obliko knjige. V takšnem primeru pa je urednik le organizator posla. To je tudi v primeru, če vse zamudne in nevhvaležne uredniške posle opravi eden od avtorjev, vendar je takšnih avtorjev zelo malo.

Kakovost učbenikov in iskanje »bližnjic«. Dober učbenik terja do skrajnosti kakovostno izvedbo tako prve kot druge faze. V praksi se obe fazi sicer marsikdaj tudi nekoliko prekrivata oz. pomešata, kar pomeni, da se včasih že pred koncem prve faze delno »preskakuje« tudi na drugo, vendar ima takšno »preskakovanje« pri končni podobi učbenika in stroških izdelave praviloma slabe posledice.

Čeprav se avtorji učbenikov pomena in razsežnosti te druge faze že zaradi narave dela večinoma ne morejo zavedati v polni meri pa se tega dobro zavedajo v nekaterih založbah širom Evrope. Pri iskanju »bližnjic« do uspeha na tržišču se zato včasih izraziteje posvetijo le nekaterim elementom druge faze. Naj to ponazorim s primerom. Tudi sorazmerno slabo napisano in urejeno besedilo učbenika je mogoče opremiti s čudovitimi barvnimi fotografijami in lepim oblikovanjem. Ta zunanja »embalaža« lahko ob prvem vtisu na uporabnika naredi velik vtis, saj gleda lepe fotografije, ne vidi pa tega, koliko v kontekst učbenika sploh spadajo. Šele ob branju besedila se potem pokaže realnejša slika. Izkušen učitelj pa bo nek učbenik ne le prelistal in si ogledal slikovno in kartografsko gradivo, ampak bo takoj »sondno« prebral vsaj nekaj učnih tem (po možnosti tistih, ki delajo učencem največje težave). Kolikor toliko realno oceno pa bo lahko podal šele po letu dni uporabe v razredu.

Zaključne misli. Danes imamo v Sloveniji vsaj v osnovni šoli že na voljo pestro paleto geografskih učbenikov. Nekaj podobnega je v prihodnjih letih verjetno pričakovati tudi

v srednjih šolah. V zadnjih nekaj letih je huda konkurenčna borba šolske založbe prisilila v velik dvig kakovosti učbenikov, predvsem glede njihove zunanje podobe, ki nastaja skoraj izključno v prej omenjeni drugi fazi. Pojavila se je tudi vrsta na videz »novih« didaktičnih in metodičnih rešitev, ki pa v osnovi izhajajo iz obstoječih pristopov in konceptov pri tujih učbenikih. Res revolucionarnih novosti, ki bi na glavo postavile vse prej obstoječe (k sreči) ni. Vsaka založba skupaj z avtorji te »recepte« iz (že kar nekaj let stare) literature in tujih učbenikov sicer »začini« nekoliko po svoje, in svoje pristope od učbenika do učbenika tudi nekoliko prilagodi, vendar razlike med učbeniki različnih domačih založb še zdaleč niso takšne, kot so razlike med učbeniki iz različnih delov Evrope. Mirno lahko tudi rečemo, da se po nekaj letih uporabe resnično kvalitetno osnovno besedilo učbenika še vedno izkaže kot najbolj odločilen element res kakovostnega učbenika, pri prvem prodoru na tržišče pa se marsikateri uporabnik bolj ozira na zunanji vtis.

To je nekako tako kot pri avtomobilih. Še tako lepa zunanja oblika in številni dodatki, zaradi katerih so vozniki pripravljeni odšteti lepe denarce, so nič v primerjavi s tem, če ti avto pogosto obstane na cesti ali pa ne nudi varne vožnje. Seveda pa se s takšnim razmišljanjem čisto vsi vozniki ne strinjajo. Nekateri bolj zanima zunanji blisč avtomobila kot pa zanesljivost. Ravno tako ima tudi vsak uporabnik učbenika pravico imeti svoje mnenje o tem, kakšen učbenik mu najbolj ustreza.

1. Cigler, N. 1997: *Kakšen je dober učbenik, kako napraviti, izbrati in uporabljati učbenike. Vzgoja in izobraževanje*, XXVIII/2.
2. Jurman, B. 1999: *Kako narediti dober učbenik na podlagi antropološke vzgoje. Jutro*. Ljubljana.
3. Malić, J. 1986: *Koncepcija suvremenog udžbenika. Školska knjiga*. Zagreb.
4. Poljak, V. 1983: *Didaktično oblikovanje učbenikov in priročnikov. DZS*. Ljubljana.
5. Popit, S. 2000: *Učbenik kot pogoj učinkovitega pouka geografije. Magistrska naloga. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta*. Ljubljana.
6. Zgonik, M. 1995: *Prispevki k didaktiki geografije. Zavod RS za šolstvo in šport*. Ljubljana.